

К.Г. Сардарян

**НА ПЕРЕХРЕСТІ ДВОХ КУЛЬТУР
(ПОЕТИЧНЕ САМОВИРАЖЕННЯ РУМЕЙСЬКОГО ПОЕТА
А.А.ШАПУРМИ
В УМОВАХ ДОНЕЦЬКОГО ПРИАЗОВ'Я)**

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім висвітленням у вітчизняному літературознавстві літературного доробку греків Приазов'я загалом і творчого доробку румейського поета – А.А.Шапурми. Спроба розглянути світоглядні засади творчості грецьких митців Приазов'я є особливо актуальною сьогодні – за умов підвищеного інтересу до літературно-мистецького руху греків Приазов'я, оскільки література у всі часи залишалася суттєвим засобом етнокультурного самовиявлення. Вивчення творчості грецьких літераторів дозволяє скласти цілісне уявлення про еволюцію етнокультурної самоідентифікації цієї гілки грецької діаспори в Україні з давнього часу, а особливо з часу переселення греків з Криму на Донецьке Приазов'я.

Мета статті – висвітлити жанрове та тематичне розмаїття поетичної спадщини А.Шапурми, джерела творчості румейського поета, простежити основні концепти ідейно-тематичної спрямованості творів митця, вказати на значення спадщини Антонія Шапурми у відродженні культури Донбасу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати особливості поетичної творчості А. Шапурми;
- висвітлити тематичну спрямованість поетичного доробку А. Шапурми;
- вивчити жанрове розмаїття творів румейського поета;
- дослідити питання про характер зв'язку грецької літератури з національним корінням і національною свідомістю, її художній рівень, ступінь відображення об'єктивної дійсності, роль і місце у духовному житті етносу;
- визначити місце поетичної творчості А. Шапурми в літературному процесі.

Предметом статті виступають видання творів А. Шапурми, архівні матеріали, а також літературно-критичні дослідження, присвячені грецькій літературі. Це дозволяє поглибити розуміння світоглядної концепції митця, провідних настанов і внутрішньої логіки його поетичного світу, дає матеріал для ширшого пізнання особливостей творчої особистості поета.

Об'єктом статті є питання становлення та розвитку поетичної творчості Антонія Амвросійовича Шапурми в літературі Приазов'я.

Матеріал для статті дібрано з поетичних збірок А. А. Шапурми.

Наукова новизна Оскільки спадщина грецьких літераторів була впродовж десятків років проскрибована, а часом, заборонена, введення в науковий обіг дослідження спадщини грецьких поетів Приазов'я, зокрема поетичного доробку А. Шапурми, збагатить українське літературознавство новими моментами в осмисленні розмаїтої гілки грецької літературної творчості, єдиної думки про яку та оцінку якої немає досі.

Слід зазначити, що сьогодні існують окремі праці, які висвітлюють проблеми мови, культури, літератури, історії греків Приазов'я. Заслужують на увагу дослідження літератури К.Костан [7], Е.Хаджинова [10], А.Білецького [2], Т.Чернишової [13], К.Балабанова, С.Пахоменко [1], Л.Яруцького [14]. Але на сьогодні цілісного уявлення про літературну спадщину греків Приазов'я, зокрема поетичного доробку А.Шапурми, поки не представлено. Більшість праць орієнтована на висвітлення культурологічних, історичних явищ. Також є праці публіцистичного характеру, але практично недослідженими є питання поетичної спадщини приазовських греків.

Приазовські греки пам'ятають і шанують своє етнічне коріння. Протягом більше ніж 25 століть приазовські греки зберігають успадковану від прадідів та дідів народну творчість – міфи, легенди, пісні та казки, які вони привезли з собою з Греції спочатку у Крим, а звідти у Приазов'я, куди переселилися у 1778 році. Знаходячись удалині від своєї історичної вітчизни, приазовські греки, попри всі незгоди, змогли не лише зберегти, примножити своє духовне багатство, але й зробити оригінальний внесок у розвиток української культури. У мовному відношенні приазовські греки поділяються на румеїв та урумів. Румейська мова близька до діалектів новогрецької мови, урумська мова належить до числа тюркських мов. В румейській мові переважає лексика грецького походження, а тюркська лексика складає незначний відсоток. Урумська мова у своєму складі має велику кількість лексики тюркського походження та незначну кількість саме грецизмів. Незважаючи на розходження мови, урумів та румеїв поєднує православна віра, національна пам'ять, традиції, звичаї, а також гордість етнічної приналежності. Адже, слова „урум” та „румей” у перекладі означають „грек”.

У 30-х роках ХХ ст. Георгій Костоправ, ім'я якого з великою повагою називають не лише греки, а й культурна громада Донбасу, взяв на себе обов'язок пробудити національну самосвідомість нечисленного народу. На шпальтах газети „Коллективістис”, молодіжних видань друкувала свої твори обдарована молодь. Сталінськими репресіями було роздушено пробудження, знищено кращих представників інтелігенції [4, 3].

Антоній Амвросійович Шапурма – один з найвідоміших поетів Маріупольщини, увійшов у велику румейську літературу разом із літературною групою, яку очолював основоположник грецької літератури на Україні, поет Георгій Костоправ.

Народився А. Шапурма 29 січня 1911 року в селищі Сартана. Перші його поетичні твори відносяться до років навчання в школі, яку він закінчив у 1929 році, потім навчався в Київському інституті народної освіти.

Поетичний талант Шапурма успадкував від матері, Олени Іванівни, чудової виконавиці румейських народних пісень, вона була солісткою відомого довоєнного сартанського ансамблю пісні й танцю. Майбутній поет з дитинства слухав і любив пісні Леонтія Хонагбея, Дем'яна Богадиці, Христофора Папуша, Фросі Зурнаджі, Ілсивет Хараман. Знала й співала Олена Іванівна й пісні більш

давнього походження – балади богатирські, хароновські, історичні, мурлоя (плачі)... Це духовне багатство греків-румеїв розбудило в нього глибокий інтерес і любов до рідного слова, історії й культури свого народу [12, 7]. Після того, як не стало мами, А. Шапурма виклав свої почуття у вірші „Гоа кугу-си, мана” („Я чую тебе, мамо”), який знавці вважають одним з найширших й найліричніших в його творчому доробку [9, 157].

Вірші рідною мовою Антон Шапурма почав писати ще в шкільні роки. Перші публікації з'являються на шпальтах заснованої Г. Костоправом газети „Колективістис” під псевдонімом Ромеос. Молодий поет стає активним учасником літературного осередку при газеті. В спілкуванні з колегами, і зокрема з Г. Костоправом, шліфується, набирає впевненості його творчість [6, 157].

Як зазначає О.Хаджинова: „вірші А. Шапурми привертають увагу першої румейської жінки-науковця Кассандри Костан, яка згадувала про нього у своїй книзі „3 літератури маріупольських греків” і відзначила його гарну румейську мову” [12, 7].

З 1934 р., і до закриття грецької преси добутки Антонія Шапурми регулярно друкувалися в газеті „Колективістис” та в альманасі „Неотита”. Репресії 1937 року спричинили припинення розвитку національної культури греків Приазов'я. Була знищена майже вся інтелігенція, закриті видавництва, грецький театр і педтехнікум, ансамбль пісні й танцю, припинилося викладання грецької мови в школах. У часи хрущовської відлиги А. Шапурма разом з Л.Кір'яковим стає біля джерел відродження румейської літератури. Вони пишуть вірші румейською мовою, літературознавчі статті, виконують переклади українських і російських класиків (Т.Шевченка, Л.Українки, І.Франка, В.Маяковського, М.Некрасова та ін.). За любов та відданість румейській літературі поет П. Шадур назвав Шапурму „лицарем грецької поезії” [9,157].

У 1964 році, до 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка, Шапурма редагує й видає рукописний „Кобзар” румейською мовою. У нього увійшли добутки, перекладені А.Шапурмою та Л.Кір'яковим. Художнє оформлення книги здійснив відомий маріупольський художник Лель Кузьмінков. Другий рукописний збірник „Мала антологія української літератури”, укладачем якого був Антон Амвросійович, був відзначений літературною критикою. „Своєрідним вітанням V з'їзду була рукописна книга перекладів української поезії на приазовський діалект грецької мови, що привіз А.Шапурма”, – відзначила газета „Літературна Україна” 20 листопада 1966 року. Про це ж зазначено у газеті „Приазовський рабочий” від 24 грудня 1966 року: „Після смерті Г. Костоправа серед грецьких поетів найбільш активно працює А. Шапурма... А недавно грецькі поети Донбасу завершили роботу над „Малою антологією української літератури”, у якій представлено творчість одинадцяти письменників-класиків і тридцяти чотирьох українських поетів”[6, 7].

У тому ж році був виданий збірник „50 Жовтнів” („50 Октябрей”), подібних збірників при активній участі А. Шапурми було випущено більше десяти. Відомі його рукописні збірники перекладів румейською мовою добутоків І. Котляревського, Л. Українки, Є. Гребінки, С. Гулака-Артемівського, П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка, С. Олійника, М. Бажана, В. Соколова, Д. Демерджі та інших.

У 1962 – 1963 роках поет опублікував у періодичній печаті Донеччини три літературознавчі роботи, присвячені пам'яті Г. Костоправа: „Я радуюсь жизни”, „Поэт неугасимой энергии”, „Донецкий поэт”.

У перекладах Д. Демерджі, Є. Летюка, М. Ткача, Б.Белаша, Й. Курлата, Г. Щурова, П. Шадура, А. Кравченко та інших українських й російських поетів вірші румейського літератора регулярно з'являлися на сторінках періодичної преси Донеччини.

15 вересня 1970 року А.А.Шапурма був прийнятий до Спілки письменників України. У своїй рекомендації секретареві Донецької письменницької організації проф. А.Білецький і доц. Т.Чернишова написали: „... добутки А.А. Шапурми досить сприяли виробленню норм літературної мови донецьких греків. Переклади з української мови на грецьку відрізняються великою текстуальною точністю й у той же час адекватним відтворенням формальних особливостей оригіналу. Для власних віршів А.А. Шапурми характерні простота, природність і близькість до фольклору. Мова його добутоків зрозуміла і доступна широким масам грецького населення Донбасу.

Оригінальні добутки А.А. Шапурми користуються заслуженою популярністю в його земляків й, безсумнівно, заслуговують опублікування рідною мовою поета” [12, 9].

Від Спілки письменників України А. Шапурму рекомендував поет К. Светлічний, він писав: „Шапурма чимало зробив і робить для культури рідного народу”.

Літературознавець і фольклорист Е.Хаджинов, виступаючи на ювілейному вечорі А.Шапурми в 1971 році, так охарактеризував його творчість: „Його поезія – міцна поезія, тому що вона має своїм фундаментом саму міцну основу, яка може бути в поета – невичерпне багатство усної народної творчості його рідного грецького народу. У цьому сила поетичного таланта А.А.Шапурми, у цьому ж – основа дійсних і майбутніх успіхів поета”.

Завдяки великим зусиллям і турботі Антона Амвросійовича в 1973 році з'явився двомовний збірник румейських поетів (румейською й українською мовами) „Ο Λένιν ζει” („Ленін живе”). У перекладах українською й російською мовами вийшли в різних видавництвах книги А.А. Шапурми „Тост” (1972), „Сорок небилиць” (1977), „Рідне Приазов'я” (1981), „Морський десант” (1985). В 1986 році у видавництві „Радянський письменник” м. Києва була видана його єдина книга румейською мовою „Кардьяком ту Приазов'я”.

До всіх книг А.Шапурми вступне слово писав проф. А.Білецький. Пізніше вірші румейського поета друкувалися у всіх колективних збірниках грецьких

поетів: „Від берегів Азова” (1979), „Пирнешу астру” (1988, 1989, 1991, 1993) і „Кузмуку пигадь” (1994).

Перша книга оригінальних віршів А. Шапурми називалася „Тост” і вийшла в 1972 році в перекладах відомих поетів Донбасу. Уже тоді автор передмови, доктор філологічних наук А.О. Білецький відзначив „близькість його добутків до фольклорних поетичних джерел”. Більше того, його віршам властивий м'який пісенний ліризм, багато які з них стали піснями. Вірші А. Шапурми сприймаються цілісно з першого прочитання. З іншого боку, кожна маленька деталь у вірші має самостійну інформативність, доповнює основний зміст й, більше того, характеризує самого поета.

А. Шапурмі були доступні багато поетичних жанрів: поема, казка, гумореска. Він умів сполучати строгий поетичний стиль із істинно народним гумором, тому його добуток настільки улюблені в народі. Не залишив поза увагою А. Шапурма й своїх маленьких читачів – у видавництві „Веселка” побачила світ книга для дітей „Сорок небилиць”, яка вийшла в українському перекладі [6, 6].

Найповнішим виданням творів Антона Шапурми стала книга „Рідне моє Приазов'я”, видана в Києві румейською мовою. У неї увійшли вірші, поеми, казки й гуморески, і її поява безсумнівно стала подією в культурному житті країни. Інтернаціоналізм був уластивий А. Шапурмі органічно, для нього це була життєво необхідна категорія, і відчувається вона не тільки у віршах цієї тематики, таких як „Мова дружби”, а проходить крізь усю його творчість [6, 6].

Говорячи про оригінальну творчу діяльність Антона Амвросійовича, необхідно відзначити різноманітність жанрів його творів. Тут і громадянська лірика, поеми, балади, віршовані тости, поетичні казки, гуморески. Багато віршів – це замальовки з натури, узяті із життя. Поза нашою увагою залишаються твори румейського поета, які зображували картини „квітучої радянської сучасності”, чим грішили не лише греки.

Окремої уваги заслуговують віршовані тости А. Шапурми. Цей жанр генетично пов'язаний із фольклором, але не набув розповсюдження в літературі. Усій творчості А. Шапурми притаманний зв'язок з фольклором, до якого він звертається, обробляючи народні вислови. Цикл „Тости” представляють „Новогодний”, „Свадебний”, „При вселении в новый дом”. Віршовані тости поета – це оригінальний жанр застольної ліричної поезії, але інтерпретація автора невелика, про що переконливо свідчить структура та зміст цих творів.

За мотивами фольклору греків Приазов'я написано „Баладу про доньку”, в якій розповідається про злиденне життя вдови-одиначки з красунею-дочкою. Мати намагається вирішити проблему злиднів, віддавши доньку заміж за багатія. Пан, який віддав вдові за доньку шапку золотих виявився їй рідним сином. Цей сюжет перегукується з відомим мандрівним сюжетом балади. У баладі А. Шапурми присутні характерні для жанру прикмети, передчуття, трагічне впізнавання. „Балада про доньку” яскраво стилізована під народний

ліро-епос. Зачин: „С невестой-дочерью жила / в селе вдова когда-то”[4,61]. Тут нема конкретизації місця події, часу та імен героїв. Горе і нужда змушують матір вийти на базар: „Шумит базар. И мать кричит, / хоть сердце леденеет: / - Кто даст мне шапку золотых, / красою завладеет!..”[4, 62]. Для матері розпочинається трагедія у момент розлуки з дочкою: „ – Верните дочь! Верните дочь! / не надо ваших денег ”[4, 63]. Трагедія підсилюється усвідомленням матері невинної помилки. Вона звертається до Бога з питанням: „ – Ответь, откуда и когда / кровинку ждатель родную?... ”[4, 63]. Автор підсилює негативну забарвленість мовчанням неба та землі, акцентує увагу на кольорі моря, яке було чорним. Вся увага зосереджена на передачі відчаю матері. У баладі А. Шапурми вчасно відбувається впізнання брата та сестри: „И сразу вскрикнул пан: – Сестра! / ведь я твой брат пропавший! / Я очень долго шел домой / через пустыни, чащи...”[4, 64]. В інтерпретації А. Шапурми „Балада про доньку” є повчальним твором, в якому автор висловлює думку про те, що навіть виняткові життєві ситуації не повинні призводити до пагубних вчинків.

У легенді „Кипариса” зображено кохання дівчини та хлопця, які мріяли побратися. Красуня чекає на милого, який поїхав за море, аби заробити, та не повертається. У той час як до неї сватаються інші, вона чекає на милого та перетворюється на кипарис. Дівчина біля моря навічно залишилася виглядати свого милого. Таке перетворення сприймається як своєрідне художнє зіставлення для більш яскравого зображення людського характеру. Перетворення дівчини на кипарис підкреслює вірність дівочого кохання. Перетворившись на дерево, вона ніби назавжди зберігає свою чистоту, молодість, красу, почуття любові. На наш погляд, ця легенда перегукується із більшістю легенд Донеччини. Як зазначають дослідники, серед архаїчних легенд, які побутують на Донеччині, особливою поетичністю відзначаються легенди про чудодійні перетворення людей у рослини і квіти. Це пояснюється тим, що населення Донецького краю складають переселенці з різних районів України, які в силу різних причин змушені були переїхати в Східний регіон. Але мовні та звичаєві традиції з часом не стерлися з їхнього ужитку, а продовжують повноцінно жити і до сьогодні [3, 105]. Крім того, в легенді А. Шапурми „Кипариса” ми вбачаємо близькість до балади Т.Шевченка „Тополя”, в якій відбивається перетворення дівчини на тополю.

Висновки та перспективи подальших досліджень

А.Шапурма зробив значний внесок у розвиток літератури і культури греків Приазов'я. Творчість А.Шапурми тісно пов'язана з народними джерелами, про що свідчать його твори, стилізовані під народний ліро-епос. На наш погляд, деякі добутки Антонія Шапурми близькі до творчості Т.Шевченка. А питання фольклоризму творчості Кобзаря є одним з найгрунтовніше розроблених. Фольклоризм також був уластивий румейському поетові, він проходить крізь усю його творчість.

Поетична спадщина грецьких літераторів перегукується із творчістю українських поетів. Приазов'я було і є частиною України та її культури, тому

греків, так само як і українців торкнулися голодомор, сталінські репресії 30-тих років, русифікація, Велика Вітчизняна війна. Ці історичні реалії знайшли своє відображення у творчості грецьких літераторів Приазов'я, зокрема А.Шапурми.

За межами розгляду залишилось чимало питань поетичної спадщини приазовських греків, які вимагають подальшого вивчення. Щодо подальших перспектив, то тільки комплексне дослідження літературних, фольклорних матеріалів допоможе розкрити характер і особливості функціонування літератури греків Приазов'я на українському ґрунті. Ця стаття є фрагментом монографічного дослідження поетичної спадщини приазовських греків. Тема поезики творчого доробку А.Шапурми невичерпана і передбачає подальші дослідження.

Література:

1. Балабанов К.В. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / К.В. Балабанов К.В., С.П. Пахоменко – Маріуполь, 2006. – 260 с.
2. Білецький А. А. Передмова / А. А. Білецький // Кір'яков Л. Лого пас Игор ту стратню. Слово про Ігорів похід : пер. на грецьку (румейську). – К. : Дніпро, 1987. – С. 6–9.
3. Зайченко І. Народні перекази і легенди Східної України / І. Зайченко // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. / редкол. : С. В. Мишанич (відп. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – Вип. 10. – 484 с.
4. Кард'яко лого. Ана дылин лафа. Слово рідне : антологія художньої літератури греків Приазов'я: поезія та проза. – Донецьк : Донбас, 2005. – 304 с.
5. Кіор В. І. Вступне слово / В. І. Кіор // Кард'яко лого. Ана дылин лафа. Слово рідне : Антологія художньої літератури греків Приазов'я : поезія та проза. – Донецьк : Донбас, 2005. – 304 с.
6. Кіор В. І. Слово о старшем друге / В. І. Кіор // Шапурма А. А. Го Палы ирта ст'Сартана : избр. произведения / сост. О. К. Хаджинова. – Севастополь, 2006.
7. Костан К. З літературної творчості маріупольських греків / К. Костан // Східний світ. – 1928. – № 3-4. – С. 234.
8. Мишанич С.В. Жанрова система українського фольклору / С. В. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі праці : у 2 т. – Т. 2. – Донецьк, 2003. – С. 365.
9. Пирнэшу астру – Сабати йылдыз (Ранкова зірка) : поезія та проза / вступ. слово О. Проценко-Пічаджі. – Донецьк : Донбас, 2002. – 176 с. – Текст парал. румейською, урумською, укр. та рос. мовами.
10. Хаджинов Э. Леонтий Хонагбей – народный рапсод греков Донбасса (1853–1918) / Э. Хаджинов // Записки Історико-філологічного товариства Андрія Білецького / гол. ред. О. Пономарів. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 187–193.
11. Хаджинова О. К. Греческие литераторы – современники Георгия Костопрва / О. К. Хаджинова. – Маріуполь, 2003. – 88 с.
12. Хаджинова О. К. Антон Шапурма // А. А. Шапурма. Го Палы ирта ст'Сартана. Избранные произведения / сост. О. К. Хаджинова. – Севастополь,

2006. – С. 7–9.

13. Чернишова Т. Про грецький фольклор на Україні / Т. Чернишова // Народна творчість та етнографія. – 1960. – № 4. – С. 97–103.

14. Яруцкий Л. Д. Греческая тетрадь. Краеведческие рассказы. / Л. Д. Яруцкий. – Мариуполь: Азовье, 2003. – 216 с.

Анотація

Сардарян К.Г. На перехресті двох культур (поетичне самовираження румейського поета А.А. Шапурми в умовах Донецького Приазов'я). – Стаття.

Робота присвячена дослідженню особливостей літературного спадку румейського поета Антонія Шапурми як оригінального вияву його образного мислення. Автором висвітлено жанрово-тематичне розмаїття поетичної спадщини А.Шапурми, охарактеризовано джерела творчості митця, визначено місце поетичної творчості А.Шапурми в літературному процесі.

Ключові слова: література Приазов'я, поетична спадщина, інтимна лірика, жанр, тематичне розмаїття, джерела творчості, зв'язок з фольклором.

Аннотация

Сардарян К.Г. На перекрестке двух культур (поэтическое самовыражение румейского поэта А.А. Шапурмы в условиях Донецкого Приазовья). – Статья.

Работа посвящена исследованию особенностей литературного наследия румейского поэта Антония Шапурмы как оригинального проявления его образного мышления. Автором охарактеризовано жанрово-тематическое разнообразие поэтического наследия А.Шапурмы, охарактеризованы истоки творчества поэта, определено место поэтического творчества А.Шапурмы в литературном процессе.

Ключевые слова: греческая литература, литература Приазовья, поэтическое наследие, интимная лирика, жанр, тематическое разнообразие, истоки творчества, связь с фольклором.

Summary

Sardaryan K. G. – At the crossroads of two cultures (poetic self-expression of Rumei poet Shapurma A.A.). – Article.

This work is dedicated to research of features of a literary heritage of rumeyskyi poet Antoniy Shapurma as an original display of his figurative thinking. The author covered a genre-thematic variety of a poetic heritage of A.Shapurma, characterised poet's derivation of oeuvre, defined the place of poetic activity of A.Shapurma in literary process.

Key words: the Greek literature, the literature of Priazovye, a poetic heritage, the intimate lyrics, a genre, a thematic variety, derivation of oeuvre, connection with folklore.

Статтю рецензував та рекомендував до друку к. філол. н., доцент, зав. кафедри української філології МДГУ – М.М. Хорошков.